

Романчук Т. А.

ВЕКСЕЛЬ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПОСЯГАННЯ

Судово-слідча практика частіше за все має справу зі злочинними посяганнями при випуску та обігу векселів, чеків та акцій, рідше – облігацій, депозитних, ощадних сертифікатів тощо. Це зумовлено правовою природою та особливостями механізму випуску, обігу та погашення перерахованих цінних паперів.

Вексель – один із найстаріших і найпоширеніших в країнах з розвинутою економікою фінансових інструментів. Вексель регулюється спеціальними нормами права – вексельного права.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання, що дає його володільцю (векселедержателю) безумовне право вимагати при настанні строку від особи, що видала або акцептувала зобов'язання, виплати грошової суми, що в ньому зазначена.

Вексель має безсумнівні позитивні якості, які сприяють його широкому застосуванню. Він впорядковує ділові відносини між контрагентами, зменшує потребу в грошових засобах, є універсальним розрахунковим засобом, прискорює проведення угод, забезпечує одержання кредиту і відповідну відстрочку платежу. Вексель також можна покласти в заставу, використати по декільком угодам для отримання кредиту [1, с. 53].

Вексель дає можливість здійснити взаєморозрахунки між господарюючими суб'єктами – списати взаємні борги. Він, знижуючи затоварненість певного виду продукції, сприяє розвитку збуту.

Розрахунки векселями, відстрочуючи (в окремих випадках) виплату податків, в якійсь мірі послаблюють податковий тиск на господарюючих суб'єктів.

В той самий час вексель входить в групу фінансових інструментів підвищеного ризику. Кількість злочинів, пов'язаних з підробкою або незаконним використанням векселів, збільшується з року в рік.

До 1991 р. вексельного ринку в країні практично не існувало, обіг векселів в народному господарстві був обмеженим. Правовою підставою для емісії та обігу векселів була постанова ЦВК СРСР та РНК СРСР «Про введення в дію Положення про перевідний та простий вексель» від 07.08.1937 р. № 104/1341. Цією Постановою констатовалося, що у зв'язку з приєднанням СРСР до Міжнародної конвенції [2] про векселі на території СРСР повинні застосовуватися норми вказаного міжнародного правового акту.

Активний розвиток вексельного обігу в Україні почався в період ринкових перетворень в економіці. Він супроводжувався зростанням кримінальних проявів, що завдавали майнової шкоди громадянам, організаціям, державі та суспільству вцілому. Фальшиві векселі прийшли на зміну фіктивним банківським авізо.

Серед найпоширеніших цілей їх випуску – вирішення проблем заборгованості між суб'єктами господарської діяльності. Одним із перших документів, що стали основою для появи векселів як розрахункових інструментів в Україні стала постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р., яка втратила чинність з прийняттям Закону України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 р.

В 1995 – 1996 рр. розгорнулася досить гостра дискусія про можливість випуску векселів органами державної влади і бездокументарних векселів. Хоча Женевська вексельна конвенція однозначно визначає, що вексель – це суворо формалізований документ на паперовому носії. Межа вказаної дискусії була підведена в квітні 2001 р. Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 р.

Тобто, вексель являє собою письмове, абстрактне, безумовне, суворо формальне грошове зобов'язання. Зобов'язання, яке виражає вексель, носить абстрактний характер, тобто відділено від підстави видачі векселя – угоди. Безумовний характер зобов'язання за векселем передбачає відсутність будь-яких умов, від яких може залежати платіж. Неприпустимо включення умов типу «виплатити при поступленні товару», «уплатити у випадку...» тощо. Його формальність – це суворе дотримання форми, тобто випуску векселя з усіма обов'язковими реквізитами. До обов'язкових реквізитів належать: назва «вексель», що включено до тексту документа, проста і нічим не зумовлена пропозиція (звернення) виплатити певну грошову суму; назва того, хто повинен платити; строк платежу; місце платежу; назва того, кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснено; дата і місце складення векселя; підпис векселедавця. Відсутність будь-якого обов'язкового реквізиту перетворить вексель у боргову розписку, що не належить до вексельного права. Вексель відображає грошове зобов'язання, тобто має обіцянку або наказ заплатити виключно грошову суму. Розрахунок за векселем не може бути передбачений іншими речами або виключними правами.

Абстрактний характер векселя успішно використовують шахраї для заволодіння грошовими засобами.

Одна із злочинних схем має такий вигляд: за договором поставки шахраї пропонують поставити партію товару, але вимагають передоплату і в якості платіжного засобу приймають вексель (банківський або підприємства-покупця); товар не постачається, вексель збувається добросовісному набувачу за півціни, а через деякий час векселедержатель пред'являє вексель до оплати. При цьому оплата вексельної суми повинна бути виконана безумовно, так як невиконання умов за угодою не звільняє від виконання зобов'язань за векселем.

Векселі можуть бути простими та переказними. У випадку з простим векселем векселедавець одночасно є платником. При випуску переказного векселя (тратти) векселедавець (трасант) вказує назву платника, а також назву того, хто або за наказом кого повинен бути здійснений платіж. Платник, що вказаний у переказному векселі, повинен акцептувати вексель, тобто поставити на ньому свій підпис і тим самим прийняти на себе зобов'язання по оплаті векселя при настанні вказаного терміну.

Векселедавець простого векселя та акцептант переказного векселя є головними боржниками за векселем та несуть відповідальність по сплаті векселя в термін.

Відмінність між векселями полягає в природі особи, яка виписує вексель. В простому – це боржник, в переказному, як правило – кредитор. Звідси і відмінність в характері самих векселів. В простому – це особисте зобов'язання оплати, а в переказному – вказівка (наказ) оплати третій особі.

За платіж по векселю може бути дана порука третьою особою – авалістом. Аваль – це порука по векселю у вигляді особливого гарантійного запису.

На сьогодні діючими нормативними актами в цій сфері є Положення про розрахункові палати для пред'явлення векселю до оплати, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 25.09.2001 р. № 403.

Установи банків, що здійснюють розрахунково-касове обслуговування векселедавців простих векселів, трасатів (акцептантів) за переказними вексями, виконують функції розрахункових палат згідно зі статтею 38 Уніфікованого закону. Відповідно до статті 38 Уніфікованого закону пред'явлення векселя в розрахункову палату є рівнозначним пред'явленню його до платежу.

Розрахункова палата здійснює: а) прийняття векселів від векселедержателів для представлення їх платникам; б) повідомлення платника за векселем про пред'явлення векселя до платежу; в) посвідчення факту пред'явлення векселя до платежу шляхом проставлення відповідного напису механічним способом або від руки; г) перерахування коштів в оплату векселя в передбачених цим Положенням випадках; д) повідомлення векселедержателя про оплату векселя платником або про відмову платника оплатити вексель.

Облік векселів полягає в тому, що векселедержатель передає (продає) векселі по індосаменту до настання строку платежу та одержує за це вексельну суму без врахування дострокового одержання певного відсотку від цієї суми. Цей відсоток називається обліковим відсотком або дисконтом.

Банки беруть на себе відповідальність по пред'явленню векселів в термін платнику та одержанню по ним платежів. Якщо платіж поступить, вексель повертається боржнику. В іншому випадку вексель повертається кредитору, але з протестом у неплатежі. Тобто банк відповідає за наслідки, що виникли в результаті втрати протесту. В той час як за участю векселів банк несе певний ризик, видаючи клієнту суму, що позначена на векселі окрім затвердженого відсотка, при інкасуванні він приймає лише доручення отримати при настанні строку за векселем платіж та передати одержану суму власнику векселя. Роль банку зводиться до точного виконання інструкцій клієнта. Однак шляхом цих операцій банки можуть сконцентрувати на своїх рахунках значні засоби, які отримують у безкоштовне розпорядження. Разом з тим ці операції досить прибуткові, так як за інкасо стягується певна комісія. Клієнт в свою чергу звільняється від необхідності слідкувати за строками пред'явлення векселів, що вимагає певних витрат, які не порівняльно більше комісійних, що стягуються банком [3, с. 24].

Відповідно до статті 4 пункту 4.8 Закону України «Про податок на додану вартість» у разі коли платник податку здійснює операції з продажу товарів (робіт, послуг), які є об'єктом оподаткування, під забезпечення боргових зобов'язань покупця у формі простого або переказного векселя, випущених таким покупцем або третьою особою, базою оподаткування є договірна вартість таких товарів (робіт, послуг) без врахування дисконтів або інших знижок з номіналу такого векселя. За процентними вексями базою оподаткування визнається договірна вартість таких товарів (робіт, послуг), збільшена на суму процентів, нарахованих або таких, що мають бути нараховані на суму номіналу такого векселя.

Векселі отримані, але не оплачені платником податку, або видані, але не оплачені платником податку, не змінюють сум податкових зобов'язань або податкового кредиту такого платника податку, незалежно від видів операцій, по яких такі векселі використовуються. Тобто операція з одержання векселів в оплату товарів (робіт, послуг) не підлягає відображенню в податковому обліку з ПДВ.

У разі коли платник податку здійснює за згодою векселедержателя зустрічну поставку товарів (робіт, послуг) замість грошового погашення суми боргу, зазначеного у векселі, базою оподаткування є договірна вартість таких товарів (робіт, послуг) без врахування дисконтів або інших знижок з номіналу такого векселя, а за процентними векселями – договірна вартість таких товарів (робіт, послуг), збільшення на суму процентів, нарахованих або таких, що мають бути нараховані на суму номіналу такого векселя.

Значна кількість питань, що виникають у судово-слідчих органів, пов'язана з особливостями застосування норм Указу Президента України «Про деякі зміни в оподаткуванні» від 07.09.98 № 857/98 при здійсненні операцій з використанням векселів (на сьогодні указ втратив чинність). Відповідно до частини 2 пункту 12 зазначеного указу «під час здійснення бартерних (товарообмінних) операцій на території України податок справляється за повною ставкою, у тому числі під час обміну товарами (роботами, послугами), операцій з продажу яких звільняються від оподаткування або оподатковуються за нульовою ставкою».

Наприклад, при дослідженні обґрунтованості висновків перевіряючи щодо наявності у платника податку ДП «А» недоїмки з ПДВ було встановлено, що ДП «А» здійснило операцію з продажу лікарських засобів, операції з якими відповідно до пункту 5.1.7 Закону України «Про податок на додану вартість» не є об'єктом оподаткування, на суму 45000 грн. В оплату ДП «А» одержало від покупця вексель ТОВ «Б». Перевіряючи вважали, що одержання ДП «А» в оплату лікарських засобів векселя третьої особи надає операції ознак бартерної, в зв'язку з чим відповідно до Указу Президента України «Про деякі зміни в оподаткуванні» від 07.09.98 № 857/98 ДП «А» зобов'язане сплатити ПДВ в розмірі 9000 грн. (45000 x 20%).

Відповідно до статті 13 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-IV вексель – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векседавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Оскільки вексель передбачає безумовне грошове зобов'язання сплатити зазначену суму грошей власнику векселя, операція з одержання векселя в оплату лікарських засобів не надає операції з їх продажу статусу бартерної. В зв'язку з вищенаведеним висновки перевіряючи про наявність у платника податку ДП «А» недоїмки з ПДВ документально і нормативно не підтвердилися.

В іншому випадку слідчими органами було призначено судово-економічну експертизу з питання несплати Обленерго ПДВ в сумі 36000 грн. з вартості реалізованої електроенергії, оплату за яку здійснено векселем.

Згідно з матеріалами справи Обленерго в травні 1999 р. одержало в оплату випущеної електроенергії вексель на суму 180 000 грн. В червні 1999 р. вексель було передано кредитору Обленерго в погашення заборгованості за раніше одержане

офісне обладнання. Бухгалтер Обленерго вважав, що оскільки вексель є безумовним грошовим зобов'язанням, операція з продажу енергії, в оплату якої одержано вексель, не може бути визнана бартерною. В зв'язку з цим ПДВ на вартість проданої електроенергії не нараховувався.

Після дослідження методом документальної перевірки наданих документів експерт визнав висновок перевіряючи про несплату Обленерго ПДВ в сумі 36000 грн. обґрунтованим. За висновком експерта операція з продажу електроенергії стала бартерною з моменту передачі векселя в оплату за офісне обладнання, оскільки в результаті цієї операції грошове зобов'язання векселедавця перед Обленерго припинилося. Припинення заборгованості за продану електроенергію відбулося не внаслідок одержання грошових коштів, а шляхом заліку заборгованості. В результаті проведеного заліку зарахування коштів на рахунки Обленерго для компенсації вартості електроенергії набуває всіх ознак бартерної операції, і до неї повинні були застосовуватися норми Указу Президента України «Про деякі зміни в оподаткуванні» від 07.09.98 р. № 857/98.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з обігом цінних паперів найбільш важливе значення має правильне визначення безпосереднього предмету посягання. Від цього залежить встановлення часу і місця вчинення злочину, кола осіб, причетних до вчинення злочину. У випадку з документарним випуском цінного паперу предметом посягання є цінний папір – документ; у випадку з бездокументарних – неподільна сукупність майнових прав, засвідчена бездокументарним папером. Умисел суб'єкта може бути спрямований не на цінний папір, а на майно, права на яке засвідчені цінним папером.

К., генеральний директор одного із промислових підприємств був притягнутий до кримінальної відповідальності за крадіжку векселів Фінансового управління, яке він вчинив при таких обставинах.

За двома договорами з Управлінням механізації із заводу були відпущені два вантажних автомобілі вартістю 166 000 грн. В якості оплати за автомобілі особисто К. були передані векселі Фінансового управління номінальною вартістю 230 000 грн. При цьому векселі були отримані К. без довіреності підприємства і, за проханням К., без передавального напису з бланковим індосаментом, тобто на пред'явника. Одержані векселі К. в бухгалтерію підприємства не передав, а наказав бухгалтеру оформити акти прийому-передачі на одержання векселів та їх передачу іншій юридичній особі за договором на поставку запасних частин на суму 166 000 грн. У подальшому в бухгалтерію підприємства К. пред'явив підроблені накладні на поставку запасних частин. Самі векселі К. продав за готівковий рахунок, звернувши отримані гроші на свою користь.

Органи досудового слідства інкримінували К. крадіжку векселів в розмірі їх номінальної вартості – 230 000 грн.

Однак при викладенні обставин (оформленні банківського індосаменту, отримання векселів без довіреності, непред'явлення їх в бухгалтерію підприємства, продаж за готівку) слід визнати, що злочинний умисел у К. виник вже при продажу автомобілів, тобто предметом посягання були саме відпущені в Управління

механізації вантажні автомобілі вартістю 166 000 грн. всі подальші дії К. були спрямовані на приховування крадіжки та конвертації векселів в готівку.

При розслідуванні подібних злочинів головним завданням досудового слідства є встановлення події злочину. Довести подію злочину – означає довести предмет злочинного посягання, обстановку, спосіб та обставини вчинення злочину.

Без чіткого розуміння слідчим предмету доказування процес розслідування буде безсистемним, нецілеспрямованим та малоефективним. Перелік обставин, що підлягають встановленню, являють собою загальну програму розслідування. На її основі формуються спільні завдання розслідування.

Іноді незаконні дії керівників комерційних організацій по розпорядженню цінними паперами на початковому етапі розслідування помилково розцінюють як крадіжку. В процесі розслідування з'ясовується, що ці дії можуть кваліфікуватися лише як зловживання повноваженнями. У цьому випадку необхідно встановити, що діями винуватого спричинена шкода не лише самому комерційному підприємству, але й іншим організаціям, інтересам громадян, суспільства, держави. Нерідко для з'ясування розміру реальної шкоди необхідне проведення документарних перевірок, судових експертиз.

Повинен бути встановлений також склад злочинної групи та роль кожного співучасника в підготовці, вчиненні злочину та приховуванні його слідів, спосіб одержання винагороди за участь у вчиненні злочину, розмір цієї винагороди для кожного члена злочинної групи.

Список джерел та літератури:

1. Евдокимов С.Г. Криминалистический анализ и особенности расследования преступных посягательств на рынке ценных бумаг: Учебное пособие. – СПб., 2002. – 132 с.
2. Единообразный закон о переводном векселе: Женевская вексельная конвенция 1930 г. // О векселе: Сборник законодательных и нормативных актов. – М.: Буквица, 1997. – 144 с.
3. Звіт про науково-дослідну роботу «Розробка методичних рекомендацій щодо судово-економічної експертизою питань, пов'язаних з обігом цінних паперів». – К. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, 2000. – 149 с.

Поступила в редакцію: 11.10.2006 г.